

dr hab. Anna Pytasz-Kołodziejczyk
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Instytut Historii
anna.kolodziejczyk@uwm.edu.pl

Ocena
dorobku naukowego i osiągnięcia habilitacyjnego
dr. Jacka Szpaka
ubiegającego się o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk
humanistycznych w dyscyplinie historia

1. Sylwetka zawodowa Habilitanta

Dr Jacek Szpak jest absolwentem Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Studia ukończył w 1995 r. Bezpośrednio po zakończeniu studiów magisterskich, podjął pracę jako nauczyciel historii w Zespole Szkół im. Tadeusza Kościuszki w Zarkach, kontynuując jednocześnie kształcenie na studiach trzeciego stopnia w Uniwersytecie Śląskim. Wiodącymi dziedzinami badań naukowych Habilitanta, stały się odtąd dzieje społeczne, gospodarcze i religijne ziem dawnej Rzeczypospolitej w XVII-XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem dziejów zakonu paulinów oraz dziejów rodu Męcińskich z Zarek. W latach 1997-1999, jako stypendysta, pracował w Zakładzie Historii Nowożytnej XVI-XVIII w. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2000 r. obronił na Wydziale Nauk Społecznych tegoż uniwersytetu dysertację doktorską pt. „Dzieje klasztoru i parafii paulinów w Leśniowie-Zarkach w latach 1706-1864”.

W 2001 r. dr Jacek Szpak rozpoczął pracę, jako nauczyciel szkół gimnazjalnych i średnich w Bielsku-Białej. W latach 2004-2008 r. pracował równocześnie na ½ etatu w Zakładzie Historii Nowożytnej XIX w. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2011 r., został ponownie zatrudniony na ½ etatu w Zakładzie Historii Nowożytnej Uniwersytetu Śląskiego. Po uzyskaniu zatrudnienia na pełen etat w Uniwersytecie

Śląskim, zrezygnował z pracy w Zespole Szkół Ogólnokształcących im. Armii Krajowej w Bielsku-Białej, poświęcając się pracy naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach.

2. Ocena osiągnięcia naukowego

Dr Jacek Szpak zdefiniował przedłożone do oceny osiągnięcie badawcze jako monografię pt. „Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 roku. Dzieje gospodarcze: klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie”, Katowice 2020, ISBN 978-83-226-3711-1, ss. 644. Publikacja jest oryginalną publikacją naukową, której Habilitant jest jedynym autorem.

Jak zapowiada dr Jacek Szpak publikacja jest pierwszą z cyklu, który stanowić ma opracowanie całościowego obrazu dziejów ekonomicznych i społecznych dóbr polskiej prowincji paulinów. Ze względu na obszerny materiał źródłowy zadania tego nie udało się wykonać w ramach jednej publikacji. Podział opracowania głównego pt. „Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 r.” na kilka części jest także zasadny ze względów edytorskich i przyjazny przyszłym odbiorcom publikacji.

Wybór tematu monografii przedłożonej jako osiągnięcie badawcze przez Habilitanta należy uznać za bardzo trafny, biorąc pod uwagę, iż dotychczas powszechne jest przekonanie, że sanktuarium i klasztor działały dzięki darowiznom i ofiarom wiernych przybywających na Jasną Górę. Wprawdzie podejmowano w historiografii tematykę dziejów klasztoru jasnogórskiego lecz badania koncentrowały się szczególnie na działalności religijnej paulinów jasnogórskich, fundacji, pierwszym uposażeniu klasztoru oraz ich działalności artystycznej i kulturalnej, a także kwestiach związanych z postawami politycznymi polskiej prowincji i władz klasztoru na Jasnej Górze wobec przemian politycznych zachodzących na ziemiach polskich. Natomiast głównym celem publikacji zgłoszonej jako osiągnięcie badawcze Habilitanta jest wyjaśnienie gospodarczych podstaw funkcjonowania klasztoru i sanktuarium paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie wraz z jednoczesnym nakreśleniem sytuacji społeczno-gospodarczej poddanych w tychże dobrach. W tym zakresie wyczerpujących opracowań odnośnie nie tylko klasztoru jasnogórskiego, lecz także polskiej prowincji paulinów w historiografii brak.

Przyjęte przez Autora ramy czasowe, w których ulokował omawiane zagadnienie należy uznać za dobrze wyznaczone. Badania dr. Jacka Szpaka obejmują

lata 1622-1864, jednak ze względu na pożar archiwum jasnogórskiego w 1645 r. opracowanie zagadnienia w odniesieniu do XVII w. nie było w pełni możliwe. Opracowanie doprowadzono do 1864 r., w którym kasata klasztorów katolickich w Królestwie Polskim zakończyła prowadzenie działalności gospodarczej klasztoru, choć dalej funkcjonował on jako sanktuarium. Należy także stwierdzić, że nie budzą wątpliwości ramy terytorialne przyjęte w monografii obejmujące nie tylko dobra wokół Częstochowy, ale także w północno-zachodniej Małopolsce (powiat lelowski), w południowej części Ziemi Sieradzkiej, na Ziemi Wieluńskiej i na Mazowszu.

Praca posiada trójdzielną konstrukcję. Składa się z trzech części podzielonych z kolei wewnątrz na trzy rozdziały. Część wprowadzającą stanowi wstęp, w którym Autor daje klasyczny wykład stawianych hipotez, omawia podstawę źródłową i bibliograficzną pracy, prezentuje też konstrukcję i metody stosowane podczas badań. Zwieńczeniem monografii jest zakończenie, stanowiące podsumowanie osiągniętych wyników oraz obszerny aneks zawierający dziewięć załączników – tabel korespondujących z tekstem oraz szkice rozlokowania osadnictwa w poszczególnych jednostkach majątkowych składających się na dobra klasztoru jasnogórskiego. Praca pod względem edytorskim przygotowana jest bardzo starannie zawiera dodatki ułatwiające nie tylko weryfikację aparatu naukowego, ale także indeksy osobowy i geograficzny, wykazy skrótów, wykaz tabel oraz streszczenia obcojęzyczne. Konieczne jest również zaznaczenie, że mimo, iż monografia jest dla czytelnika wymagająca – zawiera liczne dane statystyczne i ich omówienia, to jednak bardzo dobrze się ją czyta, bowiem pod względem językowym jest również profesjonalnie przygotowana.

Jak wspomniano pracę podzielono na trzy części. Część pierwsza wydzielona w trzy rozdziały poświęcona została: nakreśleniu dziejów klasztoru jasnogórskiego w latach 1382-1864, słusznie wykracza tutaj Autor poza przyjęte ramy chronologiczne dla przedstawienia pełnej historii klasztoru paulinów częstochowskich; omówieniu struktury organizacyjnej dóbr klasztornych wraz z historią ich kształtowania pod względem własnościowym, obraz ten poszerzono o porównanie stanu posiadłości klasztoru z innymi klasztorami polskiej prowincji paulinów; oraz bardzo obszernemu przedstawieniu form zarządu dobrami klasztornymi, charakterystyce kategorii ludności w nich pracującej wraz z panoramą obciążeń ludności zobowiązanej do świadczeń z dóbr klasztornych (głównie w odniesieniu do pańszczyzny).

Część druga w całości jest kompendium wiedzy na temat prowadzonej w dobrach klasztornych gospodarki folwarcznej, upraw roślinnych wraz z ich wydajnością i formami użytkowania pól. Rozdział drugi tejże części dotyczy hodowli w dobrach paulinów jasnogórskich, a trzeci przemysłu dworskiego i zarysu wykorzystania zasobów leśnych tych dóbr.

Część trzecia stanowi omówienie dochodowości dóbr paulinów jasnogórskich z gospodarki folwarcznej, form pozyskiwania innych dochodów oraz ich bilansu z wydatkami wraz z próbą porównania w tym zakresie położenia dóbr jasnogórskich względem innych klasztorów działających na ziemiach polskich.

Przechodząc do omówienia osiągniętych wyników należy stwierdzić, iż wartość naukową monografii przedstawionej jako osiągnięcie habilitacyjne uznaję za znaczącą. W pierwszym rzędzie wynika ona z rzetelności i samodzielności badań prowadzonych przez Habilitanta, stanowiących jej podstawę, drobiazgowej kwerendy naukowej oraz umiejętności wydobycia z niełatwych do interpretacji i systematyzacji źródeł o charakterze rachunkowym, inwentarzowym informacji służących odtworzeniu podstaw majątkowych oraz zasad funkcjonowania klasztoru na Jasnej Górze od XVII w. do lat 60. XIX w.

Autor postawił przed sobą zadanie nie tylko zreferowania na podstawie pozyskanych przez Niego źródeł dziejów kształtowania się terytorialnego dóbr paulinów jasnogórskich, ale zakładał wpisanie ich w szersze tło polityczne, w którym dobra te kształtowały się i funkcjonowały. Zakładał także przeanalizowanie roli grupy osób zarządzających i pracujących w dobrach paulinów oraz obciążeń spoczywających na ludności zależnej. Badania te stanowić miały dla Autora pozycję wyjściową do porównania w tym zakresie dóbr klasztoru jasnogórskiego z innymi klasztorami prowincji.

Odpowiedź na pytanie czy zakładane przez dr. Jacka Szpaka postulaty zostały zrealizowane może być tylko twierdząca. Autor przedstawił rozwój terytorialny dóbr paulinów jasnogórskich, zauważając jego wyraźną korelację z sytuacją polityczną, która decydowała o okresach dobrego rozwoju gospodarczego klasztoru oraz jego trudnościach gospodarczych, szczególnie zaznaczających się od końca XVIII w. i wiodących do ostatecznej konfiskaty dóbr w roku 1864. Przedstawił i skategoryzował wraz z powinnościami i dochodami uzyskiwanymi za pracę na rzecz klasztoru, różnorodne grupy osób z paulinami jasnogórskimi związane gospodarczo. Wskazał,

że prowadzenie gospodarstwa przez paulinów posiadało wiele cech wspólnych z formami zarządu dóbr w innych prywatnych majątkach Rzeczypospolitej. Przeprowadzone przez habilitanta analizy dowiodły, iż mimo zmiennych warunków politycznych a co za tym idzie zmiennego arealu i dochodowości dóbr paulini jasnogórcy przykładali dużą wagę do utrzymywania bezpieczeństwa finansowego klasztoru i unikania deficytów. Położenie majątkowe klasztoru było lepsze niż innych klasztorów polskiej prowincji paulinów i innych zgromadzeń zakonnych. Wiązało się ono ze szczególną rolą Jasnej Góry, jako ośrodka kultu maryjnego.

Tekst zaopatrzone w imponujący zestaw 129 tabel zawartych w tekście oraz 9 dodatkowych w aneksie. Stanowią one niezaprzeczalny walor pracy, ułatwiają porównanie licznych wyliczeń statystycznych zawartych w pracy, świadczą także o wysokich umiejętnościach Autora w opracowaniu materiału statystycznego (tab. 8, s. 152-155 nie zawiera wskazania czasokresu, którego dotyczy, co utrudnia jej wykorzystanie).

Na zakończenie wypada zwrócić uwagę na pewne niewielkie mankamenty pracy. Otóż Autor nieco lakonicznie i ogólnikowo, a nie zawsze precyzyjnie podaje informacje dotyczące ogólnych zjawisk gospodarczych dla okresów przed XVII w. (np. s. 360 charakterystyka młynarstwa; s. 113 konstatacje dotyczące kategorii chłopów na ziemiach polskich do XV w.). Warto również dookreślić i precyzyjnie kategoryzować poszczególne składniki dóbr paulinów jasnogórskich jako „klucz”, „starostwo” nie stosując zamiennie tych określeń. Brakuje także mapy rozlokowania dóbr klasztoru jasnogórskiego w skali całego kraju, choć Autor przygotował szkice rozlokowania dóbr w poszczególnych jednostkach majątkowych (załączniki nr 10-13). Powyższe uwagi nie wpływają na ogólną pozytywną ocenę prezentowanego osiągnięcia.

Odnosząc się do istoty ocenianego osiągnięcia naukowego należy zaznaczyć, iż badania nad dziejami polskiej prowincji paulinów prowadzone są w nauce polskiej od wielu lat. Habilitant jest jednak jedną z niewielu osób w środowisku naukowym, która podjęła się niełatwego zadania nakreślenia dziejów zgromadzenia w aspekcie ekonomicznym i społecznym. Wśród badaczy tego zagadnienia potrzebę taką podnoszono niejednokrotnie. W tym zakresie Habilitant podjął się celnego opracowania, znaczącego dla rozwoju nauki w Polsce, łączącego panoramicznie wyniki Jego własnych badań nad prowincją paulinów polskich z dotychczasowymi osiągnięciami nauki w tym zakresie. Należy oczekiwać z ciekawością pozostałych

monografii z zakładanego przez Habilitanta cyklu, które złożą się na wartościowy cykl opracowań z zakresu historii społeczno-gospodarczej klasztorów polskich.

Podsumowując należy stwierdzić, że dr Jacek Szpak przedstawił, jako główne osiągnięcie naukowe monografię stanowiącą znaczny wkład Autora w rozwój dyscypliny naukowej historia. Jest to zgodne z obowiązującym Art. 219 ust. 1 pkt. 2 Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2020 poz. 85).

3. Ocena pozostałych osiągnięć habilitanta: naukowo-badawczych; w zakresie aktywności naukowej realizowanej w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej, lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej; dydaktycznych; organizacyjnych oraz popularyzujących naukę

Habilitant swoją działalność naukową rozpoczął zasadniczo wraz z podjęciem studiów doktoranckich na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Ukoronowaniem naukowych badań Habilitanta stała się rozprawa doktorska nt. „Dzieje klasztoru i parafii paulinów w Leśniowie-Zarkach w latach 1706-1864”, którą obronił na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w 2000 r.

Dalsza praca naukowa dr. Jacka Szpaka, znajdująca swe odzwierciedlenie w zdefiniowanym osiągnięciu badawczym, koncentrowała się wokół szeroko rozumianych dziejów ekonomicznych i społecznych w dobrach polskiej prowincji paulinów. To ostatnie zagadnienie stało się głównym kierunkiem specjalizacji Habilitanta.

W ciągu kilkunastu lat pracy naukowej po uzyskaniu stopnia doktora nauk humanistycznych, którą łączył początkowo z obowiązkami nauczyciela szkół średnich i gimnazjalnych, Habilitant opublikował dwie monografie autorskie oraz jedną jako współautor (niestety w wykazie osiągnięć naukowych nie udało mi się doszukać postulowanej w autoreferacie redakcji naukowej, rezultatu w tym względzie nie przyniosła analiza wykazu publikacji w bibliografii pracowników Uniwersytetu Śląskiego). Znaczna część dorobku naukowego Habilitanta zdeponowana jest w kilkudziesięciu publikacjach w monografiach wieloautorskich oraz kilkunastu artykułach w czasopiśmie recenzowanych.

Efektem pracy nad dziejami ekonomicznymi i społecznymi w dobrach polskiej

provincji paulinów jest seria kilkudziesięciu publikacji naukowych i popularno-naukowych dotyczących tych zagadnień. Habilitant omawiał także stosunek sejmu i sejmików oraz szlachty w czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej i władz Królestwa Polskiego w latach 1815-1864 do polskiej prowincji zakonu paulinów. Do wyróżniających się osiągnięć dr. Jacka Szpaka należą badania nad łącznością kulturalną ludności mieszkającej na Górnym Śląsku z polskimi ośrodkami kultury maryjnej na pograniczu polsko-śląskim oraz z polską prowincją paulinów. Ważny poznawczo wątek badań Habilitanta związany jest z badaniami nad strukturą organizacyjną i społeczną polskiej prowincji paulinów w XVIII i XIX w. Poświęcone temu zagadnieniu publikacje dr. Jacka Szpaka stanowią istotny wkład w badania nad strukturą społeczną zakonów działających na ziemiach polskich.

Kolejno swoje badania zadedykował Habilitant zagadnieniom związanym z działalnością intelektualną zakonników. Skupił się nad analizą działalności bibliotek, wychowaniem i kształceniem członków zakonu paulinów. Dokonał też studiów nad życiem codziennym oraz działalnością duszpasterską paulinów polskich.

Dr Jacek Szpak podjął także badania odchodzące od głównego przedmiotu Jego zainteresowań – paulinów polskich, jednak mieszczących się w zakresie studiów nad dziejami społeczno-gospodarczymi oraz życiem codziennym, koncentrujące się na ośrodkach osadniczych – Dąbrowie Górniczej, Oświęcimiu oraz na historii regionu, z którego Habilitant pochodzi, czyli powiatu myszkowskiego. W nurcie badań regionalnych należy lokować także publikacje Habilitanta dotyczące sytuacji finansowej klasztoru w Leśniowie i parafii w Zarkach.

Ostatnim, jednak nie mniej ważnym pod względem wartości naukowej publikacji, nurtem badań dr. Szpaka są te koncentrujące się na życiu codziennym i działalności społecznej, politycznej i ekonomicznej arystokracji polskiej w XIX w. oraz średniej szlachty w XVII-XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem rodu Sapiehów z Krasiczyna oraz Męcińskich z Zarek.

Podsumowując aktywność naukową habilitanta, należy stwierdzić, że pod względem publikacyjnym jest ona obszerna. Należy zasygnalizować, iż spośród czternastu wskazanych publikacji w czasopiśmie, cztery zamieszczono w czasopiśmie punktowanym, pozostałe nie znalazły się w wykazach ministerialnych (zwracam uwagę na omyłkę w tytule czasopisma „Rocznik Białkopodlaski”, zawartym w informacjach o osiągnięciach i dorobku naukowym, s. 2). Warto

zaznaczyć, iż wyniki swoich badań prezentował na ponad trzydziestu konferencjach krajowych w tym o zasięgu międzynarodowym, a zauważyć brak udziału habilitanta w konferencjach zagranicznych.

Wśród wymagań stawianych naukowcom ubiegającym się o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego znajdują się także postulaty realizowania aktywności naukowej w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej, lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej. W materiałach przedstawionych w trakcie postępowania dr. Jacka Szpaka za tego typu dokonanie uznał Habilitant współpracę z Katedrą Historii Społeczno-Gospodarczej, Demografii i Statystyki Instytutu Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Współpraca polegała zasadniczo na udziale w dwóch wystąpieniach organizowanych przez jednostkę białostocką i nieformalnych – zapewne bardzo cennych, co podkreślał Habilitant – konsultacjach merytorycznych z pracownikami naukowymi jednostki. Habilitant nie odbył stażu w ww. jednostce, a także nie realizował wspólnego projektu/grantu z pracownikami naukowymi tejże. Omówienie działalności nie zwiera również informacji o współpracy tego rodzaju z innymi jednostkami naukowymi w kraju, brak jest takowych w odniesieniu do ośrodków zagranicznych, chociaż Habilitant odbył kilka krótkich wyjazdów studyjnych do Paryża i Wilna (2014) oraz Lwowa (2017). O rozpoznawalności dr. Jacka Szpaka w środowisku naukowym świadczą jednak wspomniane powyżej wystąpienia na Uniwersytecie w Białymstoku, recenzowanie manuskryptów naukowych (dwa takowe), pełnienie funkcji recenzenta w czasopiśmie „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” oraz „Wieki Stare i Nowe”. Dr Jacek Szpak uczestniczył, jako ekspert w sympozjach i konferencjach organizowanych przez samorząd terytorialny oraz placówki szkolne, opublikował kilkanaście artykułów dotyczących dziejów regionalnych. Habilitant bierze czynny udział w promocji historii Polski w szkołach województwa śląskiego, m.in. w Zespole Szkół im. Tadeusza Kościuszki w Żarkach, jest zaangażowany w działania promocyjne Uniwersytetu Śląskiego (Dni otwarte WNS, 3 Śląski Festiwal Nauki w Katowicach). Świadczy to Jego istotnej współpracy z otoczeniem społecznym w wymiarze nie tylko lokalnym, ale i ponadregionalnym. Badania naukowe Habilitanta niosą ze sobą walor przydatności w zakresie popularyzacji nauki a świadczą też o szerokim odbiorze, rozpoznawalności ich wyników, a także bez wątpienia umiejętnościach popularyzatorskich dr. Jacka Szpaka, wcale nie tak częstych wśród pracowników nauki. Zatem mimo wyrażonych

zastrzeżeń działalność Habilitanta wypełnia podstawowe wymagania aktywności badawczej w więcej niż jednej instytucji w rozumieniu ustawy.

W Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego Habilitant prowadził różnorodne zajęcia dydaktyczne z zakresu historii powszechnej i historii Polski XIX w., historii cywilizacji w XIX w., obiektów zabytkowych i historii poszczególnych regionów, historii kultury, historii Rosji, dziejów polskiej myśli politycznej XIX w., dziejów poszczególnych zaborów w XIX w., w tym na studiach podyplomowych z historii. Jednocześnie wypromował sześciu licencjatów, zrecenzował 159 prac magisterskich i licencjackich. Wspiera merytorycznie studentów zainteresowanych historią XIX w. pracujących w Naukowym Kole Historyków, działającym przy Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego. Efektem podejmowanej współpracy jest publikacja części monografii pt. *Źródła Leśniowa*, cz. 2, Leśniów-Kraków 2016, ISBN 978-83-65600-03-5, przez studentkę Instytutu – Annę Porębę.

Dr Jacek Szpak sprawował także opiekę w charakterze promotora pomocniczego nad dr Dominiką Rychel-Mantur, która uzyskała stopień doktora w roku 2018, na podstawie dysertacji pt. „Polityk dwóch epok. Tadeusz Matuszewicz 1765-1819 (działalność publiczna)”.

4. Wniosek końcowy

Podsumowując stwierdzam, że przedłożone do oceny osiągnięcia naukowe dr. Jacka Szpaka stanowią w rozumieniu Art. 219 ust. 1 pkt. 2 Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższymi i Nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2020 poz. 85), znaczący wkład w rozwój nauk humanistycznych w zakresie historii. Habilitant wykazał się także aktywnością naukową realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej w rozumieniu Art. 219 ust. 1 pkt. 3 Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższymi i Nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2020 poz. 85). Wobec tego rekomenduję o dopuszczenie dr. Jacka Szpaka do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

dr hab. Anna Pytasz-Kołodziejczyk

Olsztyn, dnia 14 marca 2021 r.